

**Образложење теме и предлог пројекта докторске
дисертације**

Породично насиље малолетних лица

Кандидат: мр Љиљана Стевковић

I Увод

Насиље у оквиру породице поприма различите форме испољавања, с обзиром на начин извршења и специфичну динамику односа између насилника и жртве. Поред партнерског насиља и насиља према деци и старима, последњих година пажњу научника заокупља и насилно понашање малолетних лица према другим члановима породице. Прва научна интересовања за овај облик насиља у породици јавила су се крајем 70-их година, након што су Harbin и Madden употребили термин *синдром претученог родитеља* (battered parent syndrome) (Harbin, Madden, 1979). Упркос емпиријским потврдама о његовој распрострањености, насиље малолетних лица према родитељима и другим члановима породице, судећи по мишљењу бројних аутора, представља највише друштвено занемаривану и најмање званично документовану форму насиља у оквиру породице (Snyder, McCurley, 2008; Walsh, Krienert, 2009; Baker, 2012; Nixon, 2012). До постојећих сазнања о преваленци, етиолошким и феноменолошким карактеристикама насиља које малолетници врше у тишини породичног дома дошло се истраживањима у оквиру различитих научних дисциплина, заснованим на примени како квалитативне методологије на мањем клиничком узорку испитаника (родитеља или сиблинга), тако и квантитативне методологије на узорку ученичке или студентске популације. Нешто другачији приступ запажа се код криминолога са простора Сједињених Америчких Држава (Snyder, McCurley, 2008; Walsh, Krienert, 2009) који захваљујући развијеном националном систему евидентирања криминалитета имају могућност доласка до података о карактеристикама насилног малолетника, жртава његовог насилног понашања, породице и самог насилног инцидента на великом узорку регистрованих починилаца.

Инкриминација породичног насиља у Србији пружа могућност правног третирања малолетника као извршилаца насиља према члановима породице. Званични подаци државних органа потврђују да су малолетници присутни како у групи пријављених и оптужених, тако и у групи лица осуђених због извршеног кривичног дела насиља у породици¹. Са друге стране, у званичним извештајима у области социјалне заштите малолетна лица се не појављују у улози насилника у оквиру породице². Ако се има у виду чињеница да криминалитет малолетника карактерише висока тамна бројка (Константиновић Вилић и сар., 2009), која је посебно изражена код насиља у породици (Ibabe et al., 2007; Ibabe, Jaureguizar, 2010) оправдано је претпоставити да већи број насилних породичних инцидената у којима се они појављују у улози насилника остаје ван домашаја евиденција и реаговања кривично-правног система Републике Србије.

Ипак, на нашим просторима до сада није реализовано ни једно емпиријско истраживање породичног насиља малолетних лица које би пружило увид у

¹ Републички завод за статистику (2012) *Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде 2011*

² Републички завод за социјалну заштиту (2011) *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*

етиологију, преваленцу, карактеристике појавних облика, жртава, малолетног насилника и насилнице. Управо из тих разлога постоји потреба за сагледавањем овог још увек недовољно истраженог облика породичног насиља са ширег криминолошког и виктимолошког аспекта.

II Проблем истраживања

Специфичности терминолошког одређења породичног насиља малолетних лица

У основи терминолошких одређења насилног понашања у оквиру породице су моћ и контрола коју насилник има или тежи да успостави над жртвом (Остојић, 1999; Baker, 2012). Већина светских истраживања насиље малолетних лица у породици анализира са аспекта једног појавног облика, а с обзиром на однос између малолетног насилника и члана породице који је жртва његовог насилног понашања.

У једном од ретких истраживања свих манифестација породичног насиља малолетних лица аутори указују на потребу разграничавања овог од појма домаће насиље малолетних лица (*juvenile domestic violence*). Наиме, позивајући се на дефиниције прихваћене у судском програму за малолетне насилнике аутори под домаћим насиљем малолетних лица подразумевају: „насиље између партнера, укључујући брачне и ванбрачне партнере и момак/девојка однос“ (Uekert et al., 2006: 38). Породично насиље малолетних лица дефинишу као: „насиље између чланова породице, укључујући сиблинг насиље, насиље према родитељима, баки/деки, тетке/ујни/стрини и течи/ујаку/стрицу, и рођацима“ (Uekert et al., 2006: 38). Овакав приступ дефинисању појма породично насиље малолетних лица аутори заснивају на законском приступу у разграничавању крвног сродства од емотивно-партнерских односа. При томе, поред разлика у погледу односа између насилника и жртве, Uekert и сарадници истичу се ова два облика насиља разликују и у погледу карактеристика актера насилног односа и начина извршења. „Домаће“ насиље већином се везује за старије малолетнике као и ону узрасну категорију извршилаца која је у позитивном праву Србије одређена као млађа пунолетна лица. Заснива се на партнерском односу између жртве и насилног малолетног лица и одражава родни карактер партнерског насиља (Uekert et al., 2006: 39-47). Са друге стране, породично насиља чешће извршавају малолетна лица млађег узраста, почива на крвном сродству малолетног насилника и жртве, и у зависности од врсте тог односа има, или нема родну димензију (Uekert et al., 2006: 47-53). Сличан став о потреби разликовања породичног од домаћег насиља малолетних лица заступају и поједини криминолози Велике Британије који, поред поменутих, као кључну разлику између ова два облика насиља у породици издвајају могућност жртве да прекине циклус насиља. Наиме, Wilcox сматра да је жртва партнерског насиља у могућности да напусти насилног партнера, док када дете примењује силу према родитељу или другом одраслом члану породице могућност прекидања насилног циклуса готово да није ни присутна (Wilcox, 2012).

Када је у питању породично насиље малолетних лица као појам којим се обухватају различити појавни облици насилног понашања најмлађих чланова породице, увидом у теоријску и емпиријску грађу запажа се оксудна употреба овог термина, што је у складу са поменутом већом заступљености истраживања појединачних форми овог облика насиља. Једно од ширих, најчешће и некритички цитираних термилолошких одређења породично насиље малолетних лица тумачи као: „*сваки покушај адолесцента да физички или психички доминира, присили или контролише друге чланове породице*“ (Howard, Rottem, 2008:11). Оваквим приступом аутори истичу моћ и контролу, као два кључна елемента насилног односа адолесцената са другим члановима породице. Такође, дефиницијом су обухваћени различити појавни облици насилног понашања адолесцената усмерени према различитим члановима породице. Међутим, овај облик насиља у продици се оваквим приступом у дефинисању ограничава само на једну узрасну категорију извршилаца и искључује насиље млађих чланова породице. Стога, упркос ширини у погледу начина испољавања, са аспекта проблема и предмета истраживања докторске дисертације ова дефиниција није адекватна.

У литератури се као извршиоци овог облика насиља поред адолесцената, помињу и малолетници и деца. Како би се обухватило насилно понашање које у оквиру породице врше деца, млађи и старији малолетници, за потребе истраживања све три законски одређење узрасне категорије обухваћене су термином *малолетно лице*. Под малолетним лицем се у складу са Законом о малолетним учиниоцима кривичнох дела и кривичноправној заштити малолетних лица подразумевају све особе од рођења до навршених 18 година живота. При томе, термин је родно неутралан, и односи како на малолетна лица мушког, тако и женског пола.

Инкриминацијом насиља у породици у Кривичном законiku Републике Србије се превазилази недостатак око ограничавања узраста насилника који је присутан у дефиницији коју су поставили Howard и Rottem. Наиме, основним обликом кривичног дела насиље у породици законодавац предвиђа заштиту од физичког и психичког насиља свим члановима породице, без обзира на узраст насилника (чл. 194, ст. 1). Таквом инкриминацијом је омогућено кривичноправно реаговање на насиље које малолетна лица врше према члановима породице. При томе, појам члана породице је, у складу са Породичним законом широко схваћен. Имајући све то у виду, инкриминацијом насиља у породици обухваћено је како насиље малолетних лица према крвним сродницима тако и према особама са којима је у партнерским односима.

Међу криминолошки и виктимолошки оријентисаним ауторима прихваћено шире термилолошко одређење насиља које се одвија између чланова породице пружа основу за шире сагледавање насилног понашања малолетних лица у погледу специфичне динамике односа са жртвом и без обзира да ли је такво понашање инкриминисано или не. Наиме, Константиновић Вилић, Николић-Ристановић и Костић под породичним насиљем подразумевају примену: „*физичке и психичке силе према члановима породице уз угрожавања и повређивања домена сигурности и односа поверења и испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира да ли је у важећем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења*“ (Константиновић Вилић и сар. 2009: 120). Полазећи од моћи и контроле, као основних елемената сваког насилног

обрасца понашања, и специфичних односа у породици који почивају на поверењу и сигурности међу члановима, у раду ће бити прихваћена радна дефиниција породичног насиља малолетних лица која представља модификовано тумачење насиља у породици које заступа Констаниновић Вилић са сарадницама. Сходно томе у раду се под породичним насиљем малолетних лица подразумева *примена физичке и психичке силе према члановима породице од стране малолетног лица којом се угрожава домен сигурности и однос поверења, и испољава моћ и контрола малолетног лица над члановима породице са којима је у сродству по правој линији*. При томе, инкриминисаност насилног понашања малолетног лица није критеријум за постојање насиља. Поред тога, појмом породичног насиља малолетних лица обухваћени су сви насилни поступци без обзира да ли су се догодили једном или више пута. Овако дефинисано породично насиље малолетних лица се с обзиром на однос између жртве и насилног малолетног лица испољава као насиље према родитељима, насиље према браћи и сестрама (сиблинг насиље) и насиље према бакама и декама.

Дефиниција породичног насиља малолетних лица прихваћена у раду је нешто ужа од дефиниције коју заступају Константиновић Вилић и сараднице у смислу искључивања лица са којима је малолетно лице у партнерским односима из круга лица која могу бити жртве. Ограничавање чланова породице, и самим тим потенцијалних жртава овог облика насиља, на лица са којима је малолетно лице у праволинијском сродству произилази из практичних разлога и чињенице да партнерско насиље уопште, па самим тим и између малолетних лица представља самостални облик насиља у породици који би могао и требао бити предмет посебног истраживања.

Преваленца породичног насиља малолетних лица

Према мишљењу појединих аутора, преваленцу породичног насиља малолетних лица је тешко утврдити с обзиром на мали број пријављених случајева и чињеницу да се родитељи и други чланови породице тешко одлучују да пријаве малолетне насилнике (Condry, Miles, 2012). У околностима када се породичне улоге промене, и када управо најмлађи чланови породице постану вербално или физички насилни према родитељима, браћи или сестрама, или пак бакама и декама, потреба чувања породичне тајне још више долази до изражаја него код осталих облика породичног насиља (Baker, 2012).. Управо потребу породице да неприродно нарушену динамику породичних односа скрива као најбоље чувану тајну бројни аутори виде као основни разлог високе тамне бројке овог специфичног облика насилног понашања малолетних лица (Kethinemi, 2004). У појединим земљама, попут Велике Британије додатни проблем друштвеног препознавања породичног насилног понашања малолетних лица представља ограничено законодавно одређење круга извршилаца насиља у породици на одрасле чланове (Condry, 2010; Condry, Miles, 2012).

До сазнања о преваленци насилног понашања малолетних лица према члановима породице може се доћи на основу званичних статистичких података, као и на основу резултата истраживања. Званични подаци о овом облику породичног насиља базирани су на случајевима, односно малолетним лицима који су због

насилног понашања према члановима породице доспели у контакт са полицијом и правосудним системом. При томе, и званични и подаци различитих истраживања чешће пружају увид у преваленцу појединачних облика него у целини породичног насиља малолетних лица.

Према резултатима једног од ретких истраживања свих облика породичног насиља малолетних лица базираном на званичним подацима, у периоду од 1999. до 2003. године 208 малолетних лица³ је због породичног насиља судским одлукама судова за малолетнике три округа у САД (Коста Контра, Сан Франциско и Санта Клара) упућено на третман за насилнике (Uekert et al., 2006). Ови подаци нам пре пружају увид у казнену политику ова три округа у погледу породичног насиља малолетних лица, него у распрострањеност, односно преваленцу овог облика насиља у породици.

У погледу преваленце породичног насиља малолетних лица запажају се варијације у зависности од методолошких карактеристика истраживања. У складу са тим, Wals и Krienert наводе да различити методолошки приступи и разлике у погледу величине и врсте узорка доводе до тога да преваленца породичног насиља малолетних лица варира од 18% до 29% (Wals, Krienert, 2007).

У Србији до података о породичном насиљу малолетних лица могуће је доћи на основу званичних полицијских и статистика тужилаштва и судства. Сходно томе, према званичним статистичким подацима током 2011. године је пријављено 50 малолетних лица (од тога 6 женског пола) због кривичног дела насиље у породици. Током истог временског периода 40 малолетних лица (од тога 6 женског пола) је оптужено за поменуто кривично дело, док је 18 малолетних лица (5 женског пола) осуђено (Републички завод за статистику, 2012). Као што је поменуто, званичне податке о породичном насиљу малолетних лица у Републици Србији није могуће компарирати нити употпунити са подацима истраживања. Са друге стране, званични подаци показују да је проблем присутан у нашем друштву, чиме се оправдава потреба његовог што обухватнијег сагледавања како би се створила на научним подацима базирана основа за предузимање активности на плану његовог сузбијања.

Истраживања насилног понашања малолетних лица према родитељима

Комплексност овог облика породичног насиља малолетних лица произилази из чињенице да се малолетна лица не уклапају у друштвени образац насилника, подједнако као што се ни родитељи не уклапају у образац физички, психички и друштвено осетљивих жртава (Downey, 1997).

Према подацима полицијских статистика у САД интегрисаним у оквиру Националног система евидентирања базираног на карактеристикама инцидента (National Incident Based Reporting System –NIBRS) током десегодишњег периода од 1995. до 2005. године регистровано је 108 231 малолетно лице које је приведено због насиља извршеног према родитељима. Од тога 63% извршилаца су била малолетна лица мушког пола, док је 47% извршилаца било женског пола (Walsh et

³ Подаци се односе на насиље према сродницима које аутори називају *juvenile family violence*, при чему није обухваћено партнерско насиље малолетних лица које аутори обележавају термином *juvenile domestic violence*.

al., 2009). Само током 2004. године нешто мало мање од половине свих регистрованих извршилаца сексуалног насиља, лакших и тежих облика физичког насиља била су малолетна лица која су са жртвом била у породичном, односно емотивном односу (Snyder, McCurley, 2008). При томе, половина (51%) малолетних извршилаца физичког насиља били су насилни према својим родитељима, док је четвртина њих (25%) приведено и регистровано због физичког насиља према сиблингу, односно брату или сестри (Snyder, McCurley, 2008:1).

С обзиром да у Великој Британији инкриминација насиља у породици искључује малолетна лица као насилнике, не постоје национални званични подаци о преваленци породичног насиља малолетних лица. У студији коју су реализовале Condry и Miles анализирани су подаци лондонске Метрополитен полиције за једногодишњи период од 2009. до 2010. године. Ауторке су утврдиле да је током тог периода само у овој полицијској станици регистровано 1 914 случајева у којима су малолетна лица пријављена због насиља према родитељима (Condry, Miles, 2011). Према подацима невладине организације за помоћ и подршку родитељима Parentline Plus у периоду од 2008. до 2010. године организација је примила 22 537 позива родитеља који се суочавају са насиљем своје малолетне деце, од чега се 7 000 позива односило на случајеве тежег физичког насиља (Parentline Plus 2010).

Студије реализоване у САД, Канади и Шпанији показују разлике у преваленци насиља малолетних лица према родитељима варира која из поменутих разлога варира од 5% до 13% за физичко насиље (Pagani et al., 2009; Calvete et al. 2011).

Додатне разлоге друштвеној невидљивости овог облика породичног насиља малолетних лица бројни аутори виде у одговорности и окривљавању мајке. Наиме, с обзиром на традиционалну друштвену улогу жене која почива на њеној оријентацији ка кући и васпитању деце, насилно понашање детета према мајци се сматра њеним пропустом. Са друге стране, управо друштвени положај и доминатна родитељска улога жене чине мајку више изложену насилном понашању деце⁴ (Ulman, Straus, 2003; Hunter et al. 2010). У складу са тим, у литератури се запажа већи број студија о насиљу над мајкама, док су студије о насиљу над очевима готово права реткост. Према навођењу Bakerа управо тај истраживачки и практични фокус на мајке као жртве води њиховом окривљавању за насилне инциденте изазване њиховом неспособношћу у погледу вршења родитељске функције (Baker, 2009). Међутим, са друге стране, оскудност студија о насиљу малолетних лица над очевима, као и њихова невидљивост као жртава родитељског насиља малолетних лица у званичним статистикама се тумачи као последица друштвених очекивања од очева и њихове неспремности да признају свој неуспех у васпитању деце и пријаве сопствену виктимизацију (Walsh, Krienert, 2009; Ibabe, Jaureguizar, 2010).

У погледу методолошких карактеристика истраживања насиља малолетних лица према родитељима доминира примена квантитативне методологије на узорку парова родитељ (углавном мајка)-дете, уз примену анкете о виктимизацији на узорку родитељ и анкете са самопријављивањем на узорку деце. Квалитативна

⁴ Термин дете се у овом контексту употребљава за означавање малолетног потомства а не лица која нису достигла законски одређену доњу старосну границу малолетства.

истраживања се већином реализују на клиничком узорку испитаника који су због претрпљеног насиља потражили стручну помоћ (Cottrell, Monk, 2004).

Резултати реализованих истраживања показују несагласнот у погледу основних карактеристика малолетних извршилаца насиља, у зависности од методолошког приступа аутора, величине и структуре узорка испитаника. Неслагања се запажају већ у погледу утврђивања да ли су синови или ћерке више насилни према родитељима. Према резултатима клиничких и форензичких студија базираних на мањим узорцима испитаника (Laurent, Derry, 1999; Cochran et. al, 1994) малолетна лица мушког пола су доминантни извршиоци насиља према родитељима. До сличних резултата у погледу полне структуре насилних малолетних лица дошло се и у новијим квантитативним студијама, што је навело ауторе да нагласе родни карактер овог облика породичног насиља малолетних лица који произилази из доминантне заступљености извршилаца мушког пола, и мајки као жртава (Panatazis, Bibbings, 2005; Howard, Rottem, 2008; Hunter, Nixon, 2012; Wilcox, 2012). За разлику од форензичких и клиничких студија, McCloskey и Lichter (2003) на узорку од 296 парова мајка-дете нису пронашли разлике према полу извршилаца пријављеног дете-родитељ насиља. Епидемиолошке студије реализоване на већем узорку испитаника указују на нешто већу присутност насиља малолетних ћерки него малолетних синова (Agnew, Huguley, 1989; Pagani et al. 2004, 2009).

Неслагања аутора се запажају и погледу узраста у којем се насиље јавља и у којем достиже свој врхунац, након чега опада у интензитету. Оно у чему се већина аутора слаже јесте да насилно понашање малолетне деце почиње у блажој форми као вербално насиље које временом ескалира у психичко или физичко насиље, како у погледу учесталости, тако и у погледу интензитета (Kethinemi, 2005; Snyder, McCurley, 2008).

Нешто већа усклађеност истраживачких студија насиља малолетних лица према родитељима запажа се у оном сегменту који се односи на начин извршења. Тако се у већини студија као кључне карактеристике начина извршења овог облика насиља у породици издвајају употреба оружја, присуство повреда као последица насилног инцидента и допринос алкохола или дрога насилном понашању малолетног лица. Општи закључак свих студија јесте да малолетна лица углавном примењују блаже облике насиља према родитељима који не подразумевају употребу оружја, него вербалну агресију и примену сопствене физичке снаге (Biehal 2012). Запажају се разлике према полу када је у питању употреба оружја. Наиме, резултати истраживања показују да синови много чешће примењују оружје док ћерке користе различите предмете који су им доступни у тренутку насилног инцидента (Cottrel, 2001; Biehal 2012) што је потврђена карактеристика начина извршења насилних кривичних дела од стране жена (Николић-Ристановић, Мрвић, 1992).

Такође, већина студија издваја употребу алкохола или дрога као једну од кључних карактеристика насиља малолетних лица према родитељима, без јасно заступљеног научног става о каузалном односу (Elliskson, McGuigan, 2000; Cottrell, Monk, 2004; Pagani et all, 2004, 2009; Walsh, Krienert, 2007). Тако су Cottrell и Monk утврдили да код неких малолетних лица која су насилна према својим родитељима услед конзумирања алкохола и дрога долази до промена у емотивној сфери и

губитка емотивног односа према насиљу које манифестују. У истраживању које је 2004. реализовао Pagani са сарадницима (2004, 2009) на узорку од 1175 парова родитељ-дете утврђено је да конзумирање дроге код малолетног лица повећава ризик за вербалну агресију према мајкама за 60%. Поред тога, према резултатима овог истраживања и дрога и алкохол због свог специфичног дејства на менталне и физичке функције, доводе малолетна лица мушког пола у стање да и вербално и физички провоцирају сукобе како са мајкама, тако и са очевима.

Истраживања сиблинг насиља

Насиље међу браћом и сестрама, према мишљењу бројних аутора представља највише присутан и најмање изучаван облик породичног насиља уопште, па самим тим и насиља које врше малолетна лица. Као посебан проблем код идентификовања насиља у односима сиблинга издваја се често тумачење вербалних и физичких сукоба као нормално сиблинг ривалство (Mc Laurin, 2005; Hoffman et al., 2005). Прва студија сиблинг насиља реализована крајем 70-их година прошлог века показала је да су скоро сви испитаници из узорка били укључени у вербално насиље између сиблинга, док је више од две трећине њих учествовало у физичким насилним инцидентима (Scheinmetz, 1977, према Flowers, 2002:92). Касније студије засноване на квантитативној методологији показују такође високу преваленцу сиблинг насиља, истичући да је ова врста породичног насиља присутнија него насиље над децом и партнерско насиље (Roscoe et al., 1987, Caffaro, Con-Caffaro, 1998, према Khan, Cooke, 2008). Већина истраживања се баве физичким и/или сексуалним сиблинг насиљем док је психолошко насиље готово у потпуности занемарено. На неоправданост научног занемаривања психолошког сиблинг насиља указују резултати неколицине студија који говоре у прилог веће распорстрашености психолошког сиблинг насиља од физичког сиблинг насиља (Graham-Bermann et al. 1994 према Mackey et al., 2010; Simonell et al. 2002.)

Уочава се разлика у подацима о преваленци сиблинг насиља у зависности од врсте и величине узорка, временског периода које је обухваћено истраживањем (ограничен временски период, или цео живот) и истраживачког инструмента који се користи. При томе, варијације у подацима се запажају како у студијама које испитују да ли је малолетно лице применило насиље према сиблингу, тако и у студијама које испитују виктимизацију сиблинг насиљем. Сходно томе, емотивно и физичко сиблинг насиље је пријављивало да је извршило између 35% (Duncan, 1999) и 60% малолетних лица (Hoffman et al., 2005). У истраживању које је на узорку популације студената реализовао Simonelli са сарадницима 71% студената и 88% студенткиња су се изјаснили да су били жртве физичког сиблинг насиља (Simonelli et al, 2002). Straus је са сарадницима дошао до нешто алармантнијих података у студији реализованој 1980. године на националном узорку од 2 143 породица. Аутори су утврдили је да је у 75% породица присутно сиблинг насиље, при чему је 82% малолетних лица узраста од 2 до 17 година било насилно према својој браћи или сестрама. На основу резултата истраживања аутори су закључили да 53 од 100 деце у САД сваке године примењује тешко физичко насиље према сиблингу, што би представљало око 7 милиона деце жртава сиблинг насиља у неком периоду живота (Straus et al. 1980, према McLaurin, 2005:35).

Када су у питању методолошке карактеристике истраживања сиблинг насиља, увидом у литературу запажа се да је знатно више него код осталих облика породичног насиља малолетних лица заступљена примена квалитативне методологије са дубинским интервјуима на узорку углавном одраслих особа које су у детињству биле изложене различитим формама сиблинг насиља. На тај начин је прикупљена драгоцену научна грађа која употпуњује резултате студија о преваленци сиблинг насиља детаљнијим подацима о карактеристикама сиблинг односа, насилних инцидената, жртава и самих насилних малолетника.

Поред поменутих тешкоћа око разграничавања нормалног од насилног сиблинг понашања, поставља се питање ко је жртва у ситуацијама физичких сукоба сиблинга и да ли оба учесника добровољно ступају у сукоб. У ситуацијама континуираног сиблинг насиља које се одређеним интензитетом понавља дуже време јасно се диференцира сиблинг који је насилан од сиблинга према којем се примењује насиље (Maskey et al., 2010). Међутим, породично насиље малолетних лица подразумева и насилне инциденте који могу да се догоде једном, као и ситуације када прихватљиво понашање браће и сестара може попримити одлике насиља у којем жртва на насиље може одреаговати одбрамбено. Стога се намеће потреба дефинисања критеријума према којима се јасно утврђује шта је прихватљиво понашање сиблинга и одлика њиховог ривалства, а где почиње насиље у њиховом односу.

Још једна специфичност истраживања сиблинг насиља огледа се у томе да се готово подједнако истражује како вршење тако и виктимизација сиблинг насиљем, при чему резултати зависе од врсте узорка, временског оквира истраживања и метријских карактеристика инструмента, односно технике која се користи за прикупљање података. У већини студија кориштене су различите варијације Конфликт тактик скале (Conflict Tactic Scales) у којима се насиље дефинише на основу сета индикатора бихејвиоралних манифестација. Насупрот њима, у мањем броју студија (попут Hardy, 2001) примењује се својеврсна анкета о виктимизацији на основу које се долази до података о искуствима испитаника са сиблинг виктимизацијом.

У погледу основних карактеристика насилног сиблинга и жртве, као и самог сиблинг насиља запажа се сличност у резултатима већине студија. Браћа су у већини случајева насилни, али и жртве сиблинг насиља. Код братског сиблинг насиља долази до изражаја културно прихватање насиља међу мушкарцима. Наиме студије показују да родитељи знатно ређе интервенишу у ситуацијама сиблинг насиља међу браћом, него када насилна сиблинг ситуација укључује и сестру (Hoffman et al., 2005). Браћа су више склона да примењују физичку силу и да користе различите предмете као оружје приликом насиља према браћи, док према сестрама примењују насиље мањег интензитета. Насупрот њима међу сестрама и на релацији сестра-брат идентификовано је веће присуство емотивног, односно психолошког насиља. У истраживању сиблинг насиља које су Hoffman и сарадници реализовали на узорку од 928 ученика утврђено је да су браћа склона да према другој браћи примењују теже физичко насиље у виду гурања, ударања песницом или ногама, или бацања у зид. Мушки сиблинзи примењују физичку снагу и према сестрама, у виду бацања у зид или физичког ограничавања слободе кретања

(Hoffman et al., 2005:1114). Насупрот њима, женски сиблинзи су више скони да вређају. Уколико примењују физичко насиље у питању су лакши облици, те аутори наглашавају да сестре већином ошамаре или ноктима огребу брата или сестру. У случају физичког сестра-брат насиља сестра већином уједа или шутира брата ногом (Hoffman et al., 2005:1114-115).

Истраживања насиља малолетних лица према бакама и декама

У литератури најмање заступљен и истраживан облик породичног насиља малолетника је насиље према бакама и декама. Насиље над старима различити аутори су почели да испитују средином 70-их година прошлог века када је први пут употребљен термин *granny battering*, односно пребијање бака (Baker, Burston, према Nepo, Nepo, 2005:43), али озбиљније интересовање за проучавање овог облика породичног насиља јавља се почетком 90-их година. При томе, у савременој литератури се запажа оскудност истраживања насилне виктимизације старих особа, што је још израженије када се у улози насилника налазе малолетни унук или унука. Сходно томе, и подаци о преваленци насиља малолетних лица према бакама и декама су права реткост. Резултати једног од ретких истраживања насиља над старима које су реализовали McCabe и Gregory показују да је 15% породичног насиља над старима извршено од стране малолетних унука (McCabe, Gregory, 1998, према Flowers, 2002).

Узраст као и зависност од других чланова породице старе особе чини посебно изложене ризику виктимизације различитим облицима породичног насиља (Стевковић, Димитријевић, 2011; Стевковић, 2013). Насиље малолетних унука према бакама и декама се сматра научно и друштвено највише занемариваним обликом насиља у породици (Flowers, 2002:94). Изолација жртве и страх од малолетног насилника се помињу као могући разлози тешког идентификовања овог облика породичног насиља. Када су у питању неке од карактеристика малолетних лица која су насилна према бакама и декама у литератури се наводи присуство финансијске зависности насилника од жртве, конзумирање алкохола или дрога, ментални поремећаји као и искуство породичне насилне виктимизације како на страни насилног малолетника, тако и на страни баке или деке (Arbetter, 1995; Flowers, 2000, према Flowers, 2002).

Преглед схватања етиолошких чинилаца породичног насиља малолетних лица

На основу увида у релевантну литературу која се бави проблемом породичног насиља малолетника може се запазити да се акценат знатно више ставља на породичне факторе и карактеристике насилног малолетног лица, него на социјалне чиниоце. При томе, у зависности од професионалне и научне оријентације аутора истичу се психилошки чиниоци и психолошке карактеристике насилника, различити „пропусти“ родитеља и уопште дисфункционалност породице и друштвени фактори. Сходно томе, сви етиолошки чиниоци који се помињу и чији се утицај у различитим студијама испитује могу се сврстати у факторе у вези са насилним малолетним лицем и факторе у вези са родитељима и породицом.

Када су у питању *фактори у вези са насилним малолетним лицем* готово у свакој студији која се бави било којим обликом породичног насиља малолетних лица, као што је поменуто, истиче се утицај алкохола и дрога. При томе доминира став о посредном дејству ових супстанци у смислу кочења ихивиција и као последица тога, лакшег опредељења за агресивне обрасце понашања које малолетно лице манифестује према најближим члановима породице које сматра извором своје фрустрације (Pagani et al., 2004, 2009). У вези са тим, искуство мајки које су жртве родитељског насиља указује да конзумирање алкохола и дроге не изазива насилно понашање код малолетних лица, али утиче на његов квалитет у смислу погоршања у погледу тежине примењеног насиља (Cottrell, 2001).

Такође често помињан етиолошки чинилац који је у вези са насилним малолетним лицем јесте његово искуство са посредном или непосредном насилном виктимизацијом у породици. Наиме, велики проценат виктимизираних родитеља наводи континуиране конфлике са брачним или ванбрачним партнерима, што поједини аутори тумаче као фактор ризика за родитељско насиље малолетних лица (Rutter et al., 1998; Utting et al., 2007, према Biehal, 2012). Резултати истраживања које је реализовала Biehal показују да су малолетна лица која су насилна према родитељима три пута више била жртве посредне виктимизације партнерским насиљем од насилних малолетних лица без тог искуства. Такође малолетна лица са искуством посредне насилне виктимизације знатно чешће живе са самохраним мајкама него са оба родитеља (Biehal, 2012:256). Ове резултате ауторка је искористила као делимично објашњење веће изложености самохраних мајки родитељском насиљу, без јасног објашњења начина и природе повезаности структуре породице и посредне виктимизације са једне стране, и родитељског насиља са друге. Када је у питању објашњење утицаја посредне насилне виктимизације малолетних лица на њихово насилно понашање према мајкама у литератури доминира тумачење основним постулатима теорије социјалног учења, што је поткрепљено емпиријским резултатима који указују на временску повезаност ова два облика насилне виктимизације мајке (Cottrell, Monk, 2004). Посредна и непосредна насилна виктимизација као етиолошки чинилац породичног насиља малолетних лица уочена је и код сиблинг насиља (Mc Laurin, 2005; Hoffman et al., 2005). Аспект виктимизације насилног сиблинга је инкорпориран и у теоријски модел објашњења сиблинг насиља који је поставила Hoffman са својим сарадницима. У основи овог модела је теоријско објашњење сиблинг насиља на основу основних постулата фемистичких теорија, теорија социјалног учења и теорије конфликта (више о томе у Hoffman et al., 2005). То је уједно и једини теоријски модел чије су основне поставке провераване и потврђене емпиријским истраживањем.

Поред посредне виктимизације, резултати истраживања указују и на повезаност између непосредне насилне виктимизације малолетног лица и насиља према родитељима. У истраживању реализованом на општој популацији Browne и Hamilton су утврдили да је виктимизација физичким и сексуалним насиљем два пута више присутна код малолетних лица који су насилни према родитељима него код оних који нису, при чему је виктимизација физичким насиљем повезана са тежим облицима (Browne, Hamilton, 1998). Виктимизација физичким насиљем као фактор ризика за насиље према родитељима је издвојена и у другим

истраживањима. Међутим, оно што није довољно јасно из резултата ових истраживања јесте да ли малолетно лице испољава насиље према насилном родитељу или пак према оном који није насилан. Слично дејство је запажено и код физичког кажњавања насилног малолетног лица за које резултати појединих истраживања показују да што више родитељи физички кажњавају децу, то су више деца насилна према родитељима (Brezina, 1999; Mahoney, Donelly, 2000).

Од *фактора у вези са породицом* у литератури се поред поменутих промена у структури помиње и утицај социоекономског положаја породице. Утицај овог фактора није довољно разјашњен с обзиром да неке студије показују повишено присуство породичног насиља малолетних лица у породицама средње и више класе (Paulson et al., 1990), док друге негирају било какву повезаност социоекономског положаја породице са насилним понашањем најмлађих чланова (Agnew, Huguley, 1989).

Квалитет односа родитеља са насилним дететом такође се наводи као значајан етиолошки чинилац, првенствено за присуство сиблинг насиља. У породицама са слабом афективном везаношћу детета са родитељем запажени су тежи облици сиблинг насиља извршеног од стране малолетних лица млађег узраста (Bender, 1953, према Hoffman, Edwards, 2004). Поред тога, фаворизовање једног детета може условити фрустрацију и бес на страни запостављеног детета чиме многи аутори објашњавају повећану преваленцу сиблинг насиља у породицама у којима је присутан неравномеран третман двоје деце (Caffaro, Con-Caffaro, 1998 и Harris, Howard, 1985, према Hoffman, Edwards, 2004). У вези са тим, у литератури се често наводи и пребацивање одговорности за чување и бригу о млађој деци на старију децу као један од породичних етиолошких чинилаца сиблинг насиља (Wiehe, 1997 према Hoffman, Edwards, 2004). Дејство овог фактора се објашњава склоношћу старијег детета да у таквим околностима имитира понашање родитеља које је видело или и само доживело.

Такође, сматра се да и стилови васпитања представљају етиолошке чиниоце породичног насиља малолетних лица. При томе не постоји јединствен став који стил васпитања представља фактор ризика за овај облик породичног насиља будући да поједини аутори наводе превише попустљив однос родитеља, други превише строг, док поједини аутори истичу значај неодлучности и неистрајности у васпитању у смислу честих промена правила и попустљивости приликом кажњавања.

Поред породичних и фактора у вези са насилним малолетним лицем, у појединим истраживањима се истиче и значај групе вршњака за вршење породичног насиља. У основи објашњења дејства вршњачке групе јесте тежња малолетног лица да успостави контролу над својим животом и поврати изгубљену моћ, било због сопственог искуства са вршњачким насиљем, или кроз усвајање насилног обрасца понашања насилних вршњака (Cottrell, Monk, 2004).

На основу свега изнетог о проблему истраживања може се констатовати да светска литература обилује подацима о различитим аспектима породичног насиља малолетних лица, прикупљеним из разлитих извора применом различитих методолошких приступа. Оно што недостаје јесте систематски криминолошко-виктимолошки приступ интегрисању различитих сазнања о проблему породичног насиља малолетних лица како са аспекта малолетних насилника, као и са аспекта

њихових жртава, уз покривеност свих појавних облика. Када је у питању наше друштво, упркос званичним подацима о процесуирању малолетних лица због кривичног дела насиља у породици, проблем породичног насиља малолетних лица у потпуности је друштвено и научно занемарен. Имајући у виду индивидуалне, породичне и социјалне последице насилног понашања испољеног на раном узрасту и према особама којима се насиљем угрожава домен сигурности и поверења и на тај начин нарушава развојно подстицајна породична динамика, оправдава се потреба за систематичним проучавањем проблема породичног насиља малолетних лица у Србији.

III Предмет истраживања

Имајући у виду недостатак сазнања о породичном насиљу малолетних лица на просторима Републике Србије, као и велики број светских истраживања која указују на високу преваленцу и озбиљне бихејвиоралне, психичке, физичке, породичне, социјалне и криминолошке последице насиља према родитељима, сиблинг и насиља према бакама и декама, предмет истраживања је породично насиља малолетних лица у Србији.

IV Циљ истраживања

Овај рад би имао и теоријски и практични циљ. **Теоријски циљ** рада се огледа у систематизовању и критичкој анализи досадашњих теоријских и емпиријских сазнања и у долажењу до сазнања о феноменолошким и етиолошким карактеристикама породичног насиља малолетних лица у Србији. Конкретније, под тим се подразумева долажење до сазнања о узроцима, распрострањености, структури и карактеристикама насиља које малолетна лица врше према родитељима, браћи и сестрама, и бакама и декама. На тај начин би се омогућило сагледавање различитих аспеката породичног насиља малолетних лица на основу података добијених како од самих малолетних лица, тако и жртава, односно испитаника који имају непосредна или посредна сазнања о насиљу малолетних лица унутар своје породице.

Практични циљ истраживања произилази из теоријског и подразумева, да се на основу досадашњих емпиријских сазнања, и резултата квантитативног и квалитативног истраживања које ће се реализовати у оквиру ове докторске дисертације, предложи мере усмерене на сузбијање породичног насиља малолетних лица и заштиту како жртава, тако и самих малолетних насилника.

V Методолошки оквир истраживања

1. Просторни и временски оквир истраживања

Истраживање ће бити реализовано током 2013. године у два највећа града у Републици Србији, у Београду и Новом Саду.

Квантитативно истраживање ће бити реализовано у 12 основних и 12 средњих школа које су одабране методом случајног узорковања.

Квалитативно истраживање ће бити реализовано у Београду на узорку жртава породичног насиља малолетних лица идентификованих применом анкете о виктимизацији.

2. Узорак истраживања

Испитивање породичног насиља малолетних лица ће бити обављено на узорку ученика основних и средњих школа и узорку испитаника из опште популације.

Квантитативно истраживање породичног насиља малолетних лица ће бити реализовано на узорку 1800 ученика VII и VIII разреда основне школе и сва четири разреда средње школе. При томе, у свакој основној и средњој школи ће методом случајног избора бити одабрано по једно одељење сваког разреда.

Квалитативно истраживање биће реализовано на узорку од 30 жртава породичног насиља малолетних лица идентификованих применом анкете о виктимизацији у општој популацији. Наиме, одабир испитаника за квалитативно истраживање биће извршен применом анкете о виктимизацији на узорку од 200 испитаника. Анкета о виктимизацији у овом истраживању има за циљ идентификовање жртава породичног насиља малолетних лица са којима ће бити спроведени дубински интервјуи. Када се на основу анкете о виктимизацији утврди да је испитаник или испитаница био жртва породичног насиља малолетних лица, биће замољени за детаљнији разговор о том искуству. При томе, уколико у породици буде малолетно лице које је жртва сиблинг насиља најпре ће родитељ бити упитан за одобрење разговора, а потом и дете за његову/њену жељу да учествује у истраживању.

3. Варијабле

У истраживању ће се користити једна зависна варијабла која је одређена као *породично насиље малолетних лица*. Зависна варијабла ће бити операционализована на сет зависних варијабли које чини насиље малолетних лица према родитељима, сиблинг насиље и насиље малолетних лица према бакама и декама.

У истраживању ће бити кориштено више независних варијабли чији ће се утицај на породично насиље малолетника испитивати:

1. социоекономски положај породице
2. посредна рана насилна виктимизација
3. непосредна рана насилна виктимизација
4. ванпородична виктимизација
5. конзумирање алкохола/дрогe
6. група вршњака
7. видео игре
8. насиље према животињама
9. породица – структура, односи на релацији родитељ-дете, стилови васпитања

Свака независна варијабла ће бити операционализована на сет независних варијабли и њихових индикатора. Операционалне дефиниције и индикатори сета независних и зависних варијабли биће детаљније приказани у раду.

4. Хипотезе

- X1 Породично насиље малолетних лица је значајно распрострањено у Србији
- X2 У Србији је највише заступљено сиблинг насиље
- X3 Малолетна лица мушког пола су више насилна према члановима породице од малолетних лица женског пола
- X4 Мајке су чешће жртве родитељског насиља од очева
- X5 Са узрастом малолетног лица опада учесталост породичног насиља
- X6 Конзумирање алкохола и дроге је повезано са породичним насиљем малолетних лица
- X7 Непосредна и посредна рана насилна виктимизација су повезане са породичним насиљем малолетних лица
- X8 Структура, односи у породици и стилови васпитања су повезани са породичним насиљем малолетних лица
- X9 Породично насиље малолетних лица има високу тамну бројку због неспремности жртава да пријаве насиље малолетних чланова породице

5. Метод истраживања, технике прикупљања података и истраживачки иснтрументи

У истраживању ће бити примењен квантитативни и квалитативни метод. Квантитативна методологија ће бити примењена на узорку ученика, док ће квалитативна методологија бити примењена на узорку испитаника из опште популације. У квалитативном истраживању проблем породичног насиља малолетних лица ће бити сагледан из угла жртава. На тај начин ће се употпунити подаци прикупљени у квантитативном истраживању у погледу карактеристика

жртва и починиоца. Поред тога ће се добити детаљније информације о појавним облицима у смислу примењених поступака, учесталости, начина извршења. Такође, квалитативним истраживањем ће се утврђивати на који начин жртве перципирају насилно понашање малолетних лица, да ли су се обраћале за помоћ поводом тога, и који су разлози необраћања за помоћ.

Применом квантитативног и квалитативног метода пружа се могућност прикупљања богате истраживачке грађе о предмету истраживања.

За прикупљање података користиће се две технике. У квантитативном истраживању подаци ће бити прикупљени применом анкете са самопријављивањем малолетничке делинквенције која се у криминологији сврстава у технике за сазнавање тамне бројке криминалитета. Будући да криминалитет малолетника уопште, а нарочито насилно понашање према члановима породице карактерише висока тамна бројка, оправдана је примена ове технике. У ту сврху биће примењен модификовани стандардизовани упитник који ће се користити у трећој Међународној анкети са самопријављивањем малолетничке делинквенције (International Self-Reported Delinquency 3- ISRD3) у којој по први пут учествује и Република Србија. Упитник се састоји из 11 стандардних модула са питањима којима се прикупљају подаци о испитанику, породици, школи, вршњацима, непријатним животним искуствима, виктимизацији и недозвољеним понашањима малолетних лица. Модификација упитника се огледа у додавању два модула у којима је детаљније обухваћена породична виктимизација испитаника и породично насиље малолетних лица. Прикупљање података за потребе квантитативног истраживања ће се реализовати у стандардизованим условима групног анкетирања уз потпуно поштовање анонимности и личности испитаника. Ученици ће упитник попуњавати један школски час, при чему не постоји никакав ризик да било ко, па ни сам истраживач открије на кога се унети подаци односе.

У квалитативном истраживању најпре ће примењена анкета о виктимизацији са циљем идентификовања непосредних жртва породичног насиља малолетних лица и особа које имају сазнања о виктимизацији других чланова породице. У ту сврху ће бити употребљен упитник посебно дизајниран по потребе истраживања, који ће поред питања о основним социодемографским подацима садржати и питања о виктимизацији испитаника/испитаница или других чланова породице о чему испитак/испитаница има сазнања. Након што се идентификују жртве које желе да учествују у истраживању за прикупљање података биће употребљен дубински интервју чиме се пружа могућност доласка до продубљенијих и исцрпнијих података о породичном насиљу малолетних лица од непосредних учесника насилног односа. Посебна вредност полуструктурираног дубинског интервјуа примењеног у истраживању породичног насиља малолетних лица произилази из могућности прикупљања података о оним облицима насиља које жртве ретко пријављују, попут насиља према бакама и декама и разлозима због којих жртве не пријављују насилно понашање малолетних лица. Интервјуисање испитаника ће се вршити у њиховом породичном дому или на другој локацији која се испитанику/испитаници чини пријатнијом.

Квалитативно истраживање ће имати акциони карактер у смислу усмерености на оснаживање жртва породичног насиља малолетних лица и

пружања информација о изворима помоћи и подршке, како жртвама тако и малолетним насилницима.

Акциони карактер квантитативног истраживања произилази из усмерености на информисање ученика потенцијалних извршилаца породичног насиља коме могу да се обрате уколико желе да разговарају о својим искуствима. С тим у вези, у свакој школи из узорка биће обезбеђена упознатост психолога са инструментом и процесом прикупљања података. Ученицима ће бити остављена могућност контактирања истраживачице или психолога школе уколико буду желели више да разговарају о питањима обухваћеним упитником.

7. Обрада и анализа података

Добијени подаци биће обрађени применом квантитативне и квалитативне методологије. Подаци добијени у квантитативном истраживању биће анализирани применом:

1. метода дескриптивне статистике – фреквенције, проценти, аритметичка средина, стандарна девијација, мод
2. метода корелационе анализе – Хи квадрат тест, коефицијент контингенције, Cramerov V-коефицијент
3. методом регресивне анализе којом ће се настојати да се потврди или оповргне каузални однос између сета зависних и независних варијабли
4. факторском анализом којом ће се настојати да се издвоје фактори који утичу на насиље малолетних лица према родитељима, сиблинг насиље и насиље према бакама и декама

У ту сврху биће кориштен компјутерски програм SPSS 19.0.

Подаци добијени у квалитативном истраживању биће анализирани применом квалитативне методологије, уз помоћ компјутерског програма ATLAS.

Резултати истраживања биће приказани графички и табеларно, у апсолутним и релативним вредностима.

8. Очекивани резултати

С обзиром на предмет и циљ истраживања и идентификоване проблеме резултати који се очекују су следећи:

- I. потврђивање претпоставке да је породично насиље малолетних лица распрострањено у Србији, уз утврђивање преваленце и инциденце
- II. идентификовање фактора који утичу на насилно понашање малолетних лица према члановима породице
- III. идентификовање основних карактеристика насилног малолетног лица, жртава, породице и насилног инцидента што ће послужити као основа за формирање профила малолетног насилника и жртава

- IV. и за крај можда као најважније, очекује се да ће резултати послужити као основ за креирање промена на плану друштвеног препознавања овог скривеног облика породичног насиља и јаснијег дефинисања механизма деловања и институција ван кривичноправног система којима се породица може обратити за помоћ, како индивидуалну, за жртву и насилног малолетника, тако и помоћ за породицу као целину.

VI Научни и практични значај рада

Научни и практични значај овог рада произилази из постављених теоријских и практичног циља истраживања. Главни проблем идентификован у литератури је недостатак систематизованих сазнања о проблему породичног насиља малолетних лица и разлике у погледу примењених методолошких приступа у истраживањима његових појавних облика. У вези са тим значај овог рада се огледа у систематизовању и критичкој анализи досадашњих теоријских и емпиријских сазнања о породичном насиљу малолетних лица. Такође, оно што је још важније идентификовано је да у Републици Србији није реализовано ни једно истраживање насилног понашања малолетних лица према члановима породице. Једини подаци о овом проблему доступни су на основу званичних полицијских и статистика тужилаштва и судова који потврђују да се малолетна лица јављају како у структури пријављених, тако и у структури оптужених и лица осуђених због кривичног дела насиље у породици. У вези са тим научни значај овог рада се огледа у долажењу до сазнања о феноменолошким и етиолошким карактеристикама породичног насиља малолетних лица у Србији, односно долажења до сазнања о узроцима, распрострањености, структури и карактеристикама насиља које малолетна лица врше према родитељима, браћи и сестрама, и бакама и декама.

Практични допринос рада произилази из практичног циља истраживања и огледа се у пружању основе за иницирање промена на плану друштвеног препознавања насилног понашања малолетних лица према члановима породице и јаснијег дефинисања механизма деловања и институција ван кривичноправног система којима се жртва, насилно малолетно лице и породица као целина, могу обратити за помоћ.

VII Радна верзија садржаја

- 1. Уводна разматрања**
- 2. Породично насиље малолетних лица**
 - 2.1. Терминолошко одређење основних појмова
 - 2.2. Појавни облици
 - 2.2.1. Насиље малолетних лица према родитељима
 - 2.2.2. Сиблинг насиље
 - 2.2.3. Насиље према бакама и декама

- 2.3. Феноменолошке карактеристике породичног насиља малолетних лица
- 3. Етиологија породичног насиља малолетних лица**
 - 3.1. Породични фактори
 - 3.2. Фактори у вези са насилним малолетним лицем
 - 3.3. Социјални фактори
- 4. Теорије које објашњавају породично насиље малолетних лица**
- 5. Емпиријско истраживање**
 - 5.1. Проблем, предмет и циљеви истраживања
 - 5.2. Хипотезе и задаци истраживања
 - 5.3. Методолошки оквир квантитативног истраживања
 - 5.3.1. Узорак истраживања
 - 5.3.2. Просторни и временски оквир
 - 5.3.3. Начин прикупљања података
 - 5.3.4. Узорак варијабли
 - 5.3.4.1. Дефиниција и операционална дефиниција зависних варијабли
 - 5.3.4.2. Дефиниција и операционална дефиниција независних варијабли
 - 5.4. Резултати квантитативног истраживања
 - 5.5. Методолошки оквир квалитативног истраживања
 - 5.5.1. Узорка испитаника
 - 5.5.2. Просторни и временски оквир
 - 5.5.3. Начин прикупљања података
 - 5.6. Резултати квалитативног истраживања
- 6. Закључна разматрања и препоруке**
- 7. Литература**
- 8. Прилози**

IX Полазна литература

- Agnew, R., Huguley, S. (1989) Adolescent violence toward parents. *Journal of Marriage and Family*, 51:3, 699-711.
- Baker, H. (2009) Potentially violent men? Teenage boys, access to refugees and construction of men, masculinity and violence. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 31:4, 435-450.
- Baker, H. (2012) Problematising the relationship between teenage boys and parent abuse: construction of masculinity and violence. *Social Policy and Society*, 11:2, 265-276.
- Biehal, N. (2012) Parent abuse by young people on the edge of care: a child welfare perspective. *Social Policy and Society*, 11:2, 251-263.
- Brezina, C. (1999) Teenage violence towards parents as an adaptation on family strains: Evidence from national survey of male adolescents. *Youth and Society*, 30, 416-444.
- Browne, K., Hamilton, C. (1998) Physical violence between young adults and their parents: associations with a history of child maltreatment. *Journal of Family Violence*, 13:1, 59-79.
- Calvete, E., Orue, I., Gamez-Guadix, M. (2012) *Child-to-parent violence: emotional and behavioral predictors*. *Journal of Interpersonal Violence*, 28:4, 755-772.
- Chamblis, W. J. (2011) *Juvenile crime and justice*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Cochran, D., Brown, M. E., Adams, S. L., Doherty, D. (1994) *Young adolescent batterers: A profile of restraining orders defendants in Massachusetts*. Boston: Office of the Commission of Probation.
- Connell, R.W. (2002) On hegemonic masculinity and violence: response to Jefferson and Hall, *Theoretical Criminology*, 6:1, 89-99.
- Condry, R. (2010) *Investigating adolescent violence towards parents, ESRC funded research project*. Текст добијен од ауторке.
- Condry, R., Miles, C. (2011) *Adolescent to parent violence: key issues arising from cases reported to the police*. Саопштење презентовано у јулу 2011. године на British Society of Criminology Conference, Northumbria University. Текст добијен од ауторке.
- Condry, R., Miles, C. (2012) Adolescent to parent violence and youth justice in England and Wales. *Social Policy and Society*, 11:2, 241-250.
- Cordella, P., Siegel, L. (1996) *Readings in contemporary criminological theory*. Boston: Northeastern University Press.
- Cottrell, B. (2001) *Parent abuse: The abuse of parents by their teenage children*. The Family Violence Prevention Unit, Health Canada.
- Cottrell, B., Monk, P. (2004) Adolescent-to-parent abuse: A qualitative overview of common themes. *Journal of Family Issues*, 25:8, 1072-1095.
- Downey, L. (1997) Adolescent violence: a systematic and feminist perspective. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 18:2, 70-79.
- Duncan, R. D. (1999) *Peer and sibling aggression: An investigation of intra- and extra-familial bullying*. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 871-886.
- Elliskson, P.L., McGuigan, K. (2000) Early predictors of adolescent violence. *Journal of Public Health*, 90:4, 566-572.

- English, D.J., Widom, C.S., Brandford, C. (2002), *Childhood victimization and delinquency, adult criminality, and violent criminal behavior*, Rockville: National Criminal Justice Reference Service .
- Фајгељ, С. (2007) *Методе истраживања понашања*, III допуњено издање. Београд: Центар за примењену психологију.
- Flowers, B. R. (2002) Kids who commit adult crimes: Serious criminality by juvenile offenders. New York: The Haworth Press.
- Fromm, E. (1989), *Anatomija ljudske agresivnosti I*, Zagreb: Naprijed.
- Goodey, J. (2005) *Victims and victimology: research, policy and practice*. London: Pearson Longman.
- Harbin, H., Madden, D. (1979) Battered parents: a new syndrome. *American Journal of Psychiatry*, 136, 1288-1291.
- Hardy, M. S. (2001) Physical aggression and sexual behavior among siblings: A retrospective study. *Journal of Family Violence*, 16, 255-268.
- Harway, M., O'Neil, J.M. (Ed.) *What causes men's violence against women?* Thousand Oaks: Sage Publications, Inc, стр. 5-11.
- Хавелка, Н., Кузмановић, Б., Поподић, Д. (2008) *Методе и технике социјалнопсихолошких истраживања*. Београд: Центар за примењену психологију.
- Hoffman, K. L., Edwards, J. N. (2004) An integrated theoretical model of sibling violence and abuse. *Journal of Family Violence*, 19:3, 185-200.
- Hoffman, K. L., Kiecolt, K. J., Edwards, J. N. (2005) Physical violence between siblings: A theoretical and empirical analysis. *Journal of Family Issues*, 26:8, 1103-1130.
- Holt, A. (2011) Responding to the problem of parent abuse. *The Psychologist*, 24:3, 186-188.
- Howard, I., Rottem, N. (2008) *It all starts at home: male dolescent violence to mother-research report*. Inner South Community Health Service Inc. and Child Abuse Research Australia, Monasch University.
- Hunter, C., Nixon, I., Parr, S. (2010) Mother abuse: a matter of youth justice, child welfare or domestic violence. *Journal of Law and Society*, 37:2, 264-284.
- Hunter, C., Nixon, B. (2012) Introduction: Exploring parent abuse-Building knowledge accross disciplines. *Social Policy and Society*, 11:2, 211-215.
- Ibabe, I., Jaureguizar, J. (2010) Child-to-parent violence: profile of abusive adolescents and their families. *Journal of Criminal Justice*, 38, 616-624.
- Југовић, А. (2002) *Друштвена патологија и нормалност: теоријске и практичне перспективе*. Београд: Службени гласник.
- Југовић, А. (2012) Малолетнички криминал у савременом друштву: обележја, узроци и ефективни програми социјалне интервенције. У: Ј. Крон (ур.) *Деликт, казна и могућности социјалне профилаксе*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 257-277.
- Khan, R., Cook, D. (2008) Risk factors for inter-sibling violence: A preliminary study of youth forensic sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 23:11, 1513-1530.
- Kethinemi, S. (2004) Youth-on-parents violence in a Central Illinois County. *Youth Violence nad Juvenile Justice*, 2:4, 374-394.
- Константиновић Вилић, С., Николић - Ристановић, В., Костић, М. (2009) *Криминологија*. Ниш: Пеликан Принт.
- Кнежић, Б. (2001) *Образовање и ресоцијализација: методе мерења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр.111/2009.
- Laurent, A., Derry, A. (1999) Violence of French adolescents toward their parents. *Journal of Adolescent Health*, 25:1, 21-26.
- Lewis, D. O. (1992) From abuse to violence: psychological consequences of maltreatment. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31, 383-391.
- Loeber, R., Farrington, D. P. (1998) Never too easy, never too late: Risk factors and successful intervention for serious and violent juvenile offender. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 7, 7-30.
- Loeber, R., Farrington, D.P., Petechuk, D. (2003) *Child delinquency: Early intervention and prevention*. Washington D.C: US Department of Justice, Office for juvenile justice and delinquency prevention.
- Mackey, A. L., Fromuth, M. E., Kelly, D. B. (2010) The association of sibling relationship and abuse with later psychological adjustment. *Journal of Interpersonal Violence*, 26:6, 955-968.
- Mason, J. (2000) *Qualitative researching*. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications.
- McCloskey, L. A., Lichter, E. L. (2003) The contribution of marital violence to adolescent aggression across different relationship. *Journal of Interpersonal Violence*, 18:4, 390-412.
- McLaurin, S. L. (2005) *Childhood experiences of sibling abuse: An investigation into learned helplessness*. Virginia Polytechnic Institute and State University, doctoral dissertation.
- Мршевић, З. (1998) *Инцест између мита и стварности-криминолошка студија сексуалног злостављања деце*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Југословенски центар за права детета.
- Neno, R., Neno, M. (2005) Identifying abuse in older people. *Nursing Standard*, 20:3, 43-47.
- Newburn, T., Stanko, E. A. (1994) *Just Boys Doing the Business?* London: Routledge
- Николић-Ристановић, В., Мрвић, Н. (1992) *Друштвена контрола и криминалитет жена*, Београд: Драганић.
- Николић-Ристановић, В. (1984) *Утицај жртве на појаву криминалитета*. Београд: ИРО „Светозар Марковић“.
- Николић - Ристановић, В. (2000) *Од жртве до затворенице - насиље у породици и криминалитет жена*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виктимолошко друштво Србије.
- Николић-Ристановић, В. (2002) *Породично насиље у Србији*. Београд: ВДС и Прометеј.
- Николић-Ристановић, В. (2010) *Насиље у породици у Војовидни*. Нови Сад: Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова.
- Николић, З., Јокцић, И. (2011) *Малолетничка делинквенција: социјалнопсихолошки и кривичноправни аспекти*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Николић, З. (2012) *Могућности социјалне профилаксе малолетничког преступништва*. У: Л. Крон (ур.) *Деликт, казна и могућности социјалне*

- профилактике. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 219-229.
- Nixon, J. (2012) Practitioners' constructions of parent abuse. *Social Policy and Society*, 11:2, 229-239.
- Nofsiger, S., Kurtz, D. (2005) Violent lives: A lifestyle model linking exposure to violence to juvenile violent offending. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 42:3, 3-26.
- Остојић, Е. (1999) *Други поглед - Не живети са насиљем*. Зеница: Медика.
- Pagani, L., Tremblay, R. E., Nagin, D., Zoccolillo, M., Vitaro, F., McDuff, P. (2004) Risk factor models for adolescent verbal and physical aggression toward mothers. *International Journal of Behavioral Development*, 28:6, 528-537.
- Pagani, L., Tremblay, R. E., Nagin, D., Zoccolillo, M., Vitaro, F., McDuff, P. (2009) Risk factor models for adolescent verbal and physical aggression toward fathers. *Journal of Family Violence*, 24, 173-182.
- Породични закон, Службени гласник Републике Србије, бр.18/2005.
- Panataziz, C., Bibbings, L. (2005) Themed section: national and international responses to gendered violence against women. *Social Policy and Society*, 5:1, 63-65.
- Parentline Plus (2010) *When family life hurts: family experience of aggression in children*. London: Parentline Plus.
- Pauslon, M. J., Cooms, R. H., Lansverk, J. (1990) Youth who physically assault their parents. *Journal of Family Violence*, 5:2, 121-133.
- Републички завод за статистику (2012) *Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде 2011*.
- Републички завод за социјалну заштиту (2011) *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*
- Rosado, L.M. (2000) *The pathways to youth violence: How child maltreatment and other risk factors lead children to chronically aggressive behavior*. American Bar Association Juvenile Justice Center, Juvenile Law Center.
- Roscoe, B., Goodwin, M. P., Kennedy, D. (1987) Sibling violence and agonistic interactions experienced by early adolescents. *Journal of Family Violence*, 2, 121-137.
- Routt, G., Anderson, L. (2011) Adolescent violence toward parents. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 20:1, 1-9.
- Siegel, L. J., Welsh, B. C., Senna, J. J. (2006) *Juvenile delinquency: theory, practice and law*. Canada: Thompson Wadsworth.
- Симеуновић-Патић, Б. (2009) *Криминалитет малолетника у Републици Србији и савремена друштвена реакција*. Београд: Правни факултет, докторска дисертација.
- Simonelli, C. J., Mullis, T., Elliot, A. N., Pierce, T. W. (2002) *Abuse by siblings and subsequent experience of violence within the dating relationship*. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 103-121.
- Simons, R.L., Wu, C., Lin, K., Gordon, L., Conger, R. (2000) A cross-cultural examination of the link between corporal punishment and adolescent antisocial behavior. *Criminology*, 38:1, 47-79.

- Snyder, H. N., McCurley, C. (2008) Domestic assaults by juvenile offenders. *Juvenile Justice Bulletin*. U.S. Department of Justice: Office of Justice programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Стевановић, И. (1999) Насиље у породици и малолетничка делинквенција. *Темид*, 2:3-4, стр. 43-48.
- Стевановић, И. (2000) Етиологија малолетничког преступништва. У: В. Чок (ур.) *Годишњак*. Београд: Југословенски центар за права детета, стр. 127-144.
- Стевановић, И. (2012) Правац реформе система малолетничког правосуђа у Републици Србији у 2012. години: мере, санкције и начини вођења евиденције. У: Л. Крон (ур.) *Деликт, казна и могућности социјалне профилаксе*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 245-255.
- Стевковић, Љ., Димитријевић, Ј. (2011) Виктимизација старих у породичном и институционалном окружењу. У: Николић-Ристановић, В., Ћопић, С. (ур.), *Права жртва и ЕУ: Изазови пружања помоћи жртвама*. Београд: Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, стр. 335-352.
- Стевковић, Љ. (2013) *Утицај ране насилне виктимизације на насилни криминалитет одраслих*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, магистарска теза.
- Thornberry, T.P. (1994) *Violent families and youth violence*. Washington D.C: U.S. Department of Justice, National Criminal Justice Resources and Statistics
- Uekert, B., Sagatun-Edwards, I., Crowe, I., Peters, T., Cheesman, F., Kameda, D. (2006) *Juvenile and domestic family violence: The effects of court-based intervention programs on recidivism*. USA: National Institute of Justice, National Center for State Courts.
- Ulman, A., Straus, M. A. (2003) Violence by children against mothers in relation to violence between parents and corporal punishment by parents. *Journal of Comparative Family Studies*, 34, 41-60.
- Walsh, J. A., Krienert, J. L. (2007) *Child-parent-violence: An empirical analysis of offender, victim and event characteristics in national sample of reported incidents*. *Journal of Family Violence*, 22, 563-574.
- Walsh, J. A., Krienert, J. L. (2009) A decade of child-initiated family violence: Comparative analysis of child-parent violence and parricide examining offender, victim and event characteristics in national sample of reported incidents 1995-2005. *Journal of Interpersonal Violence*, 24:9, 1450-1477.
- Wilcox, P. (2012) Is parent abuse a form of domestic violence? *Social Policy and Society*, 11:2, 277-288.
- Zagrodzka, J. (1997) *Aggression: biological, developmental and social perspectives*, New York, London: Plenum Press, pp. 187-212.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник Републике Србије*, бр.85/2005.
- Шкулић, М., Стевановић, И. (1999) *Малолетни делинквенти у Србији: нека питања материјалног, процесног и извршеног права*. Београд: Југословенски центар за права детета.

- Шкулић, М. (1998) *Делинквенција деце и малолетника: кривично-процесни и криминалистички аспекти*. Београд: Правни факултет, докторска дисертација.
- Шкулић, М. (2003) *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*. Београд: Досије.

Биографија

Рођена сам 11.6.1979. године у Сремској Митровици, где сам завршила основну и средњу медицинску школу. Студије на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију (тада Дефектолошком), смер за превенцију и третман поремећаја понашања уписала сам школске 1998/1999. године када сам због здравствених проблема узела статус мировања. Са основним студијама сам наставила школске 1999/2000. године. Дипломирала сам као студент генерације 5. октобра 2004. године са просечном оценом 10,0 и стекла високо образовање и стручни назив *дипломирани специјални педагог*.

Октобра школске 2005/2006. уписала сам магистарске студије на матичном факултету, на научном подручју Превенција и третман поремећаја понашања. Све испите предвиђене наставним планом и програмом положила сам до фебруара 2010. године са просечном оценом 10,0. Магистарску тезу под називом „Утицај ране насилне виктимизације на насилни криминалитет одраслих“ одбранила сам 8. фебруара 2013. године на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду под менторством проф. др Весне Николић-Ристановић, редовне професорке Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Новембра 2005. засновала сам радни однос на Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, на месту истраживач-приправник на којем још увек радим. Од октобра 2010. године ангажована сам као демонстраторка под менторством проф. др Весне Николић-Ристановић на предметима криминологија, виктимологија, насиље над децом и малолетничка делинквенција, на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију. Од 2009. године ангажована сам у Виктимолошком друштву Србије као истраживачица-волонтерка.

У мају 2009. године похађала сам двонедељни последипломски курс *Victimology, Victim Assistance and Criminal Justice* у организацију Inter University Centre из Дубровника.

Током основних и магистарских студија била сам ангажована на више националних и међународних научних и истраживачких пројеката:

- 2006 – 2010 - истраживач-приправник, пројекат *Превенција криминала и социјалних девијација*, ИКСИ, Београд
- 2006 – асистенткиња, пројекат *Жене и мушкарци у Србији 2006: социоекономски положај и квалитет живота*, Будимпешта: Altera MB Research Centre on Gender and Ethnicity и Београд: АЖИН; самостално реализовала квалитативно истраживање
- 2007 – пројекат *Популаризација науке и промоција часописа Темиде*, Виктимолошко друштво Србије и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, учествовала у трибини „Насиље над децом“
- 2008 – пројекат *Europe Diary*, Brussels: General Europe Foundation, Belgrade: Serbia Development Organization; консултанткиња у изради тематских текстова о породичном насиљу над децом
- 2009 - асистенткиња, међународна криминолошка студија *Ставови студената о криминалитету*, Nemačka, Freiberg: Max Planck Institute, Београд: ФАСПЕР и ВДС; унос, обрада и анализа података

- 2009. – истраживачица, пројекат *Ка свеобухватном систему сузбијања насиља над женама у АП Војводини*, Нови Сад: Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова и Београд: Виктимолошко друштво Србије; прикупљање података и писање дела истраживачког извештаја
- 2010 – 2013 – BECAN пројекат (Balkan Epidemiological study on child abuse and neglect), истраживачица и координаторка за Студију праћења случајева (WP4 пакет, Case-based surveillance study). Научни координатор пројекта је Institute on child health (Atina). Пројекат је финансиран у оквиру ФП7 оквирног плана (финансијер је Европска комисија, HEALTH-F2-2009-223478). Национални партнер пројекта је Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ФАСПЕР), а национални координатор је проф. др Вероника Ишпановић-Радојковић, редовни професор ФАСПЕР-а у пензији.
- 2010 – истраживачица, пројекат *Праћење примене закона у области насиља у породици*, УНИФЕМ и Виктимолошко друштво Србије; ангажована на прикупљању података
- 2011 – 2013 – истраживачица, пројекат *Људска права жена у затвору – залагање за жртве насиља које се налазе у затвору*, Budapest: Open Society Institute и Београд: Виктимолошко друштво Србије; прикупљање података и радионице за запослене
- 2011. и даље – истраживачица, пројекат Министарства просвете, науке и технолошког развоја бр. 179044 – *Развој методологије евидентирања криминалитета као основа ефикасних мера за његово сузбијање и превенцију*. Реализатор пројекта ФАСПЕР, руководитељка проф. др Весна Николић-Ристановић. Од јануара 2012. године ангажована и као секретарка пројекта
- 2011. и даље - истраживачица, пројекат Министарства просвете, науке и технолошког развоја бр. 47011 – *Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције*. Реализатор пројекта Институт за криминолошка и социолошка истраживања, руководилац пројекта проф. др Владан Јолџић
- 2012 – пројекат *Припрема за излазак на слободу и социјална интеграција осуђеница*, Београд: Виктимолошко друштво Србије; учешће у реализацији радионица у склопу припреме за излазак осуђеница из Казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу
- 2013 – асистенткиња и истраживачица, пројекат *International self-reported juvenile delinquency 3 (ISRD3)*. Међународни координатор пројекта је проф Мартин Килиас, Универзитет у Цириху а национални координатор за Србију је проф. др Весна Николић-Ристановић, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Такође сам и чланица Виктимолошког друштва Србије, Европског криминолошког друштва (European Society of Criminology) и EUROС (European working group on organizational crime). Од 2012. године сам чланица редакционог одбора научног часописа водећег националног значаја, Темида.

Са ауторским и коаторским радовима, учествовала сам на националним и међународним стручним и научним скуповима:

- *Јануарски дани дефектолога* у организацији друштва дефектолога Србије (2006. и 2009. године)
- Научни скуп у организацији Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију (2009, 2011. и 2012. године)
- Научно-стручни скуп у организацији Друштва психолога Србије (2010. и 2011. године)
- Научни скуп у организацији Виктимолошког друштва Србије (2010, 2011. и 2012. године)
- Научни скуп у организацији Европског криминолошког друштва (2009, 2010, 2011 и 2012. године)
- Научни скуп у организацији Удружења за криминологију и виктимологију Јужне Азије (2013)

Објављени радови

1. Стевковић, Љ. (2006) Карактеристике насиља над децом у породици и његове последице по здравље. *Темида*, 9:3, 23-31.
2. Васиљевић, Д., **Исаиловић, Љ.** (2006) *Упућивање малолетника на медијацију пре покретања кривичног поступка*. Јануарски дани дефектолога Заједнице Србије и Црне Горе, зборник резимеа, стр.144.
3. Стевковић Љ. (2007) Породично насиље над децом-феноменолошки аспект. *Социјална мисао*, 14:2, 7-26.
4. Стевковић Љ. (2007) приказ књиге, Балтазаревећ, В. *Мобинг: комуникација на четири ноге*, 2007, Панчево: Мали Немо, *Темида*, 10:3, 75-77.
5. Стевковић Љ (2007) Насилна виктимизација као фактор ризика за насилно понашање малолетника. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд: ИКСИ, 26:1-2, 309-321.
6. Стевковић, Љ (2008) приказ књиге: Lee, M. (ed), *Human Trafficking*, Devon: Willan Publishing 2007, *Темида*, 11:4, 89-95.
7. **Стевковић Љ.**, Васиљевић, Д. (2008) Електронско праћење у области извршења кривичних санкција. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 27:1-2, 265-280.
7. Стевковић Љ, (2009) Трговина људским органима. *Темида*, 12:1, 33-46.
8. Стевковић Љ. (2009) *Савремена средства комуникације као начин преношења насилног модела понашања међу децом и адолесцентима*. Јануарски дани дефектолога, Друштво дефектолога Србије, зборник резиме, стр. 148.
9. Стевковић Љ. (2009) Концепт ресторативне правде као савремени друштвени одговор на криминалитет малолетника. У: М. Благојевић (ур.) *Превенција криминала и социјалних девијација*, Београд: ИКСИ, 245-267.
10. Николић-Ристановић, В., Димитријевић, Ј., **Стевковић, Љ.**, (2009) Мишљење студената о друштвеној реакцији на криминалитет. У: Д.

- Радовановић, (ур.) *Истраживање у специјалној педагогији*, Београд, ФАСПЕР, 65-75.
11. Николић-Ристановић, В., **Стевковић, Љ.** (2010) Карактеристике физичког и сексуалног насиља: анализа последњег случаја насиља. У: В. Николић-Ристановић (ур.) *Насиље у породици у Војводини*, Нови Сад: Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, 79-92.
 12. **Стевковић, Љ.**, Димитријевић, В. (2011) Виктимизација старих у породичном и институционалном окружењу. У: В. Николић-Ристановић, С. Ћопић (ур.), *Права жртва и ЕУ: изазови пружања помоћи жртвама*, Београд: Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, 335-354.
 13. Nikolić-Ristanović, V., Dimitrijević, J., **Stevković, Lj.** (2011) Feelings of insecurity, victimization experience and students' attitudes toward punishment. In: H. Kurry, E. Shea (eds.), *Punitivity International Developments: Insecurity and Punitiveness*. Germany: Bochum, 357-378.
 14. Стевковић, Љ. (2011) приказ књиге Durrant, J. E., Smith, A. B. (2011) *Global pathways to abolishing physical punishment: realizing children's rights*. New York: Routledge. Taylor & Francis Group. *Темида*, 14:3, 93-97.
 15. Ћопић, С., **Стевковић, Љ.** (2012) Евидентирање података о насиљу у породици и значај међусекторске сарадње: нека инострана искуства. У: В. Николић-Ристановић (ур.), *Евидентирање криминалитета: искуства из света и Србије*, Београд: Прометеј, 159-176.
 16. Стевковић, Љ. (2012) Евидентирање и приказ податак о насилном криминалитету малолетника. У: В. Николић-Ристановић (ур.), *Евидентирање криминалитета: искуства из света и Србије*, Београд: Прометеј, 105-130.
 17. Стевковић, Љ. (2012) Место жртве у евиденцијама насиља над децом. *Темида*, 15:3, 77-88.
 18. Ћопић, С., **Стевковић, Љ.**, Шаћири, Б. (2012) Третман и остваривање права осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене Пожаревац *Темида*, 15:4, 45-71.
 19. Димитријевић Ваван, Ј., **Стевковић, Љ.** (2012) Алкохол као криминогени фактор. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 31:1, 241-258.
 20. Стевковић, Љ. (2012) Посредна виктимизација деце као фактор ризика насилног криминалног понашања у одраслом добу. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 31:2, 239-250.
 21. Стевковић, Љ. (2013) *Утицај ране насилне виктимизације на насилни криминалитет одраслих*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, магистарска теза